

## O escritor fronte ao seu espello

**A. R. López e M. Dopico (coords.)**

### Formas de citación recomendadas

#### 1 | Por referencia a esta publicación electrónica\*

LÓPEZ, A. R. E M. DOPICO (COORDS.) (2013 [2008]). “O escritor fronte ao seu espello”. *Galicia Hoxe*. “Revista das Letras”: 722 (12 de xuño), 1-8. Reedición en *poesiagalega.org*. *Arquivo de poéticas contemporáneas na cultura*. <<http://www.poesiagalega.org/arquivo/ficha/f/2573>>.

#### 2 | Por referencia á publicación orixinal

LÓPEZ, A. R. E M. DOPICO (COORDS.) (2008). “O escritor fronte ao seu espello”. *Galicia Hoxe*. “Revista das Letras”: 722 (12 de xuño), 1-8.

\* Edición dispoñíbel desde o 25 de abril de 2013 a partir dalgunha das tres vías seguintes: 1) arquivo facilitado polo autor/a ou editor/a, 2) documento existente en repositorios institucionais de acceso público, 3) copia dixitalizada polo equipo de *poesiagalega.org* coas autorizacións pertinentes cando así o demanda a lexislación sobre dereitos de autor. En relación coa primeira alternativa, podería haber diferenzas, xurdidas xa durante o proceso de edición orixinal, entre este texto en pdf e o realmente publicado no seu día. O GAAP e o equipo do proxecto agradecen a colaboración de autores e editores.

12 X U Ñ O D O 2 0 0 8 - N Ú M E R O 7 2 2

**r d l**

REVISTA  
**DAS  
LETRAS**



**O escritor  
fronte ao seu espello**

*Malia que a literatura galega vive un bo momento –o mellor, en certos aspectos segundo moitos especialistas–, de cando en vez algún escritor ou escritora –mesmo algún dos máis coñecidos– realiza algunha chamada de atención sobre a valoración social que se lle está a confirir aos creadores e, en particular, á súa propia obra. En certa medida, e a pesar desa época de florecemento, permanece o desaxuste entre as*

# O escritor fronte ao seu espello

*expectativas de parte dos autores a autoras e o recoñecemento que obteñen. Que está a pasar? Non hai país? Revista das Letras solicitoulle a súa reflexión sobre esta cuestión a escritores e outros axentes culturais. Se cadra a necesidade de calquera persoa de que se aprecie o seu traballo se acentúa no caso dos artistas. Poida que, pese á variedade e á calidade cada vez maior da oferta editorial, se manteña un certo medo á literatura popular. Ademais, o tamaño do mercado e a situación non normalizada da lingua sitúan o libro galego nunha posición de inferioridade respecto do castelán en canto a promoción e a distribución. A industria editorial dista de estar consolidada, e reserva para os creadores só migallas das súas cifras de negocio. A situación é complicada, pero non hai só motivos para o pesimismo.*

“Todo escritor quiere ser valorado e recoñecido. As expectativas individuais neste sentido son lícitas, como é lícito que de cando en vez haxa algunha chamada de atención por parte dalgũa persoa que non se sente valorada”. O presidente da Asociación de Escritores en Lingua Galega (AELG), **Cesáreo Sánchez**, introduce con estas palabras o debate sobre o desaxuste entre as expectativas de boa parte dos creadores e creadoras do país e a resposta social que atopan. A situación escúa, de cando en vez, nas páxinas dos xornais con entrevistas onde os escritores –o máis recente foi **Carlos Caneiro** pero antes tocuoulle a quenda, entre outros, a **Xosé Vázquez Pintor** ou **Suso de Toro**– amosan o seu malestar por varias razóns: que os seus libros se venden máis fóra de Galicia que no mercado interior, que os seus méritos non son recoñecidos na xusta valía ou que a calidade e recoñecemento dos seus textos entre a crítica non se corresponde cun recoñecemento por parte dos lectores.

En canto que colectivo, engade Cesáreo Sánchez, “estamos nun proceso lento pero con certa solidez de mellora da valoración do escritor, da súa visibilidade social. Boto de menos unha participación pública do escritor na avaliación dos feitos sociais que acontecen no día a día. Que os escritores sexan xeradores de opinión pública”.

O presidente da AELG subliña, en calquera caso, que para ser valorado “hai que ter obra e a cuestión de se se están a cumprir as expectativas, entendo que se formule co outono da idade. Antes, temos que facer un exercicio de humildade. Aos escritores da miña xeración preocúpanos máis que se recoñeza a obra de autores como Bernardino Graña, e outros da súa xeración, que lles abriron camiño ás xeracións posteriores. E, tamén, que os escritores que comezan teñan oportunidades para publicar”.

Polo demais, Cesáreo Sánchez considera que o escritor “debe facer a súa escolla e ser consecuente con ela. As obras máis arriscadas poden ser moi minoritarias. Hai obras que non

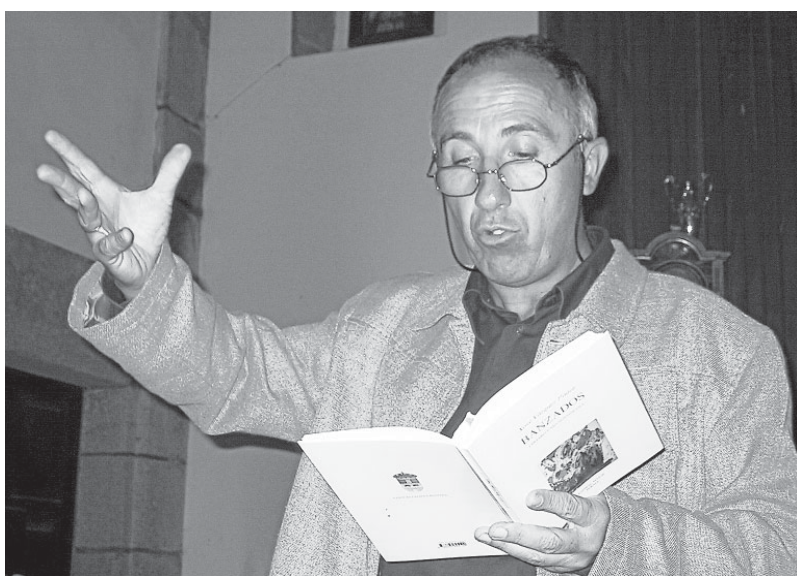
teñen unha incidencia inmediata, pero poden ser as que máis permanezan ao longo do tempo. Ademais, un escritor pode saír moito nos medios e ter poucos lectores, e ao contrario. É moi importante que o escritor estea inserido na sociedade. Que vaia ás aulas explicar os seus libros, que participe nos premios literarios dos concellos, que apareza nos medios na información do día e non só nos programas culturais...”, comentou.

O escritor **Xosé Carlos Caneiro** achega unha visión confluyente, en boa medida, coa de Cesáreo Sánchez. “A literatura está escasamente

prestixiada, en Galicia e na sociedade en xeral. Os libros deben estar máis instalados na sociedade. É fundamental facer visibles aos autores. Con respecto á literatura galega, imos no bo camiño: tentar incentivar as bibliotecas pequenas, de barrio, de vila, aos clubs de lectura... e deixarse de campañas de lectura e cartelería. Dilapídanse fondos públicos en obras megalómanas, en lugar de actuar na base. A literatura ten que ser transversal: acadar todos os ámbitos da vida. Se os que nos gobernan non len, pouco podemos conseguir. Debería ser noticia que un escritor visite unha escola ou unha biblioteca, como o é que o faga un político”.

O poeta **Xosé Vázquez Pintor** foi hai uns días homenaxeado en Melide. “Ás novas xeracións que se senten marxinaadas, diríalles que resistan, que canto máis menosprezo máis esperanza e forza interior temos que ter. Que pasará a noite. Eu sufrín un verdadeiro acoso

e derribo nos anos 70 e 80. Non ‘resucitei’ ata o 1984. O problema está nalgúnhas editoriais que teñen máis poder. Os criterios editoriais segundo os cales certos escritores e estilos de literatura interesan para facer negocio e outros non. Uns escritores son marxinaados e outros promocionados. Hai editoras novas que non funcionan así; que se preocupan de editar literatura e non supervendas. E hai que aupalas”, comenta.



A crítica literaria **Dolores Vilavedra** opina que é “inherente” á propia condición artística “unha certa egolatría”. Esa egolatría, opina, “pode distorsionar a mirada, xerar expectativas demasiado elevadas nos escritores”.

Tamén é certo que a profesionalización do escritor “converte todas estas cuestións en especialmente urxentes”, de xeito que “a presión é constante para quen non vive doutra cousa: non é só o referendo da propia creatividade, é que se están xogando o caldo”. Vilavedra non desbota tampouco as características de Galicia, un país “no que somos tres millóns de habitantes” cunha das sociedades das menos lectoras de Europa: “Só un cuarto de millón de galegos le. Iso significa que temos, primeiro, un problema de tamaño do mercado. Ademais, eu creo que hai inflación editorial: Publícanse 1.200 títulos ao ano. Tamén debemos ter en conta que hai demasiados premios literarios, de xeito que algúns textos van circulando de premio en premio ata que conseguen un, e acábanse publicando textos de segunda polo simple feito de ter o aval dun premio”.

A crítica literaria tampouco é que considere a existencia dun determinado tipo de novela específica para os galardóns literarios polo simple feito de que “os xurados son variados e plurais”.

Polo que respecta ao papel e a calidade da crítica literaria, Dolores Vilavedra opina que hai “máis e mellor crítica literaria que nunca, en plataformas especializadas, con pluralidade de voces”. Outra cousa, porén, “son os medios de comunicación diarios”: por unha banda “existen moitas iniciativas descoordinadas: o calendario de eventos literarios habería que coordinalo”.

O escritor **Xesús Constenla**, un dos poucos escritores en lingua galega que gañou o Premio Torrente Ballester convocado pola Deputación da Coruña, amósase de acordo con Dolores Vilavedra en varias cuestións. “Temos un sistema literario con poucos lectores. E un exceso de premios. Os libros que levan premios son colocados doutro xeito nas librerías,

publícanse deles máis críticas... Prodúcese un fenómeno de *este si, este non*, á hora de mercar un libro, segundo se levaron premios ou non, e iso é inxusto. En Galicia só hai dous autores que poden vivir de ser escritores. Outros moitos levan anos traballando, e nada”, apunta.

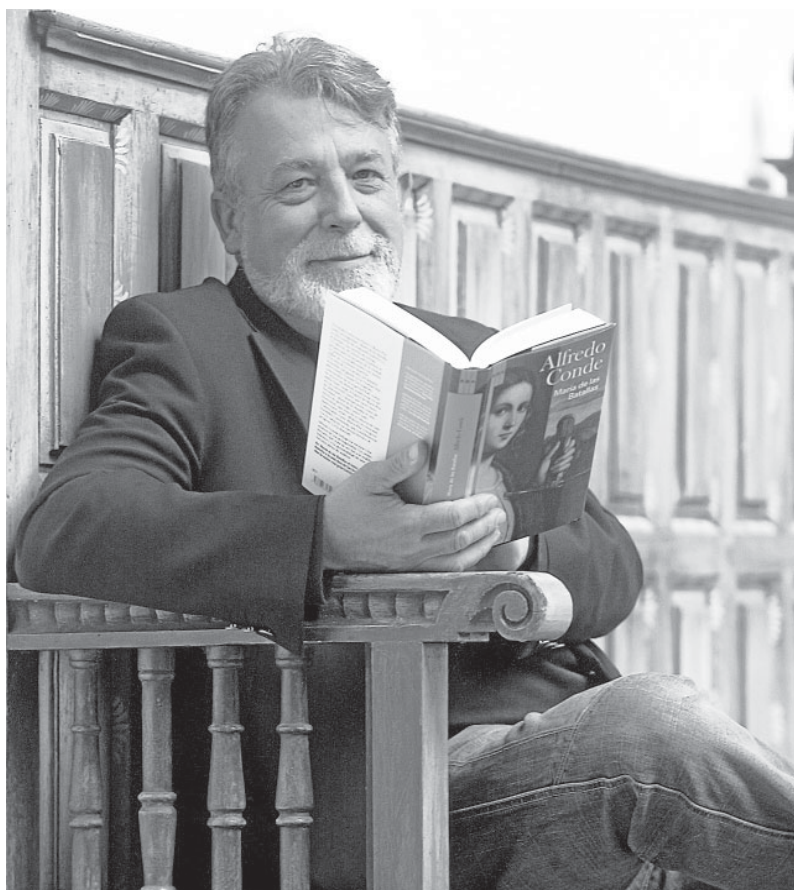
Un dos escritores veteranos do país, **Alfredo Conde**, subliña, pola súa banda, que o caso de Galicia é especial: “Temos unha gran literatura sen lectores”. Ao seu ver, o papel dos escritores na sociedade cambiou e despois de 25 anos de autonomía, “creamos unha burocracia que

vive lexitimamente do seu traballo pero segue habendo moitos autores que non poden vivir do seu traballo... Este é un tema moi complexo, con demasiadas causas e solucións, e non vou ser eu quen cometa o erro de tentar sintetizar nunhas declaracións para unha reportaxe”.

Nunha entrevista anterior concedida a GALICIA HOXE, Conde comentou que “hai editoriais que quitan máis dun libro ao día, e arredor delas hai unha cantidade de xente enorme que cobra un salario e ten unha seguridade social. Existe hiperprodución e o criterio non é a calidade, senón os gustos da masa”. “Noutras comunidades son capaces de crear símbolos e puntos de referencia exportables a outras culturas”, engadiu nunhas recentes declaracións á axencia Efe.

Ante a ausencia dun mercado que permita unha certa fluidez de vendas e dunha industria editorial sólida, competitiva e consolidada –fronte ás economicamente

máis viables, algunhas pequenas editoras só cobren gastos– os autores teñen, moitas veces, a sensación de ser eles os que están a soste a industria do libro, malia recibir a cambio só migallas: sobre un 10% dos beneficios. Algunhas editoras non pagan nin os dereitos de autor. Editoras, libreiros, distribuidoras... poden vivir do libro, pero non o consegue quen o crea: o escritor.



Para o director da editorial Xerais, **Manuel Bragado**, a cuestión esencial non é un problema non de valoración, senón de visibilidade do escritor: “É lexítimo que os autores e as autoras, e os editores, esteamos insatisfeitos coa visibilidade dos textos na sociedade. Ninguén publica sen esperar ser lido. A falta de visibilidade ten que ver, en primeiro lugar, co prexuízo que aínda existe, a pesar de que se está superando, sobre os propios textos e a edición en lingua galega”.

O editor non cre que a esencia deste conflito resida nunha “cuestión de galeguistas ou de nacionalistas”. Trátase, máis ben, “de todos os cidadáns”. Os seus argumentos son claros: “En primeiro lugar, a oferta é cada vez máis diversa e de maior calidade. En segundo lugar, está o peso do mercado galego no mercado en xeral. O libro galego supón o 15 por cento do libro que se edita en Galicia. A escasa visibilidade e o pouco recoñecemento que teñen os escritores ten que ver con ese peso insuficiente do libro galego no mercado”.

A terceira cuestión que enumera o director de Xerais ten que ver coa presenza dos escritores e do libro galego nas librarías ou nos medios de comunicación. “Esa presenza”, subliña, “é a todas luces insuficiente porque teñen que competir coa avalancha brutal de libro en castelán. A lectura é unha cuestión estratéxica para un país, non tanto desde o punto de vista económico, como pola función que lle corresponde na formación de auténticos cidadáns. Ten que ser concibida como unha prioridade política, da que ten que ser partícipe toda a sociedade, e non só as institucións públicas”.

A revolución lectora, ao seu xuízo, debe comezar desde as aulas e continuar nas “bibliotecas, os clubs de lectura, revalorizando o papel das librarías. Trátase dunha revolución, ademais, na que a empresa privada “ten a súa parte de responsabilidade: Unha sociedade que non le, que se atopa no vagón de cola de lectura das comunidades autónomas españolas, non pode agardar que os

artistas sexan moi valorados...”.

O escritor e ata hai pouco director de *A Nosa Terra* **Alfonso Eiré** non diverxe moito na súa interpretación do expresado por Manuel Bragado. “O recoñecemento é intrínseco á función do escritor. Non é certo que se escribe para un mesmo. Sempre escribes para os demais, e queres que te lean e te recoñezan. O problema é, por un lado, que a literatura galega é dependente da española. Os medios de comunicación tamén son, a maioría, dependentes de empresas españolas, de xeito que a literatura galega aparece como subsidiaria da española”.

Existe unha cuestión intimamente relacionada con esta que Eiré considera esencial: “Para triunfar tes que ser traducido ao español, e se os medios españois che dan un espazo, faste un escritor de moda. Porque non estamos nun país normalizado, e daquela tampouco están normalizados os medios”.

Ao fallar esta proxección da Cultura do país, “falla tamén o sistema de distribución e as librarías. É moi importante a promoción, pero non todos están dispostos a levar ese gran peso. As editoras pequenas teñen que competir coas multinacionais, as librarías coas superficies comerciais, e é difícil. Hai moi poucos escritores en Galicia que teñan un axente comercial. Pero tamén creo que ás veces os escritores somos un pouco queixicas”.

Eiré tampouco exonera os escritores de certa responsabilidade: “A xente que se queixa ten que preguntarse, tamén, que literatura está a facer: cal é a función que temos, se os libros poden

achegarse ao lector... Algúns din que esciben deliberadamente para minorías, pero buscan o recoñecemento de máis que minorías. Outros adiántase ao seu tempo: moitos grandes escritores foron recoñecidos despois de mortos. Hai escritores moi recoñecidos e populares na súa época dos que despois todo o mundo se esquece, e ao revés...”, asegurou.



O gran condicionante do libro galego é, para o escritor Alberto Lema, o tamaño do mercado. “A nosa literatura está considerada á anormalidade se consideramos como normais o modelo francés, inglés, español... E non hai que ‘autoflaxelarse’ por iso. O mercado é reducido, e non permite grandes apostas por parte dos editores, porque non é moi rendible”.

Nestas circunstancias, pensa Lema, é difícil que se dean fenómenos de “best-seller, e mesmo a profesionalización dos autores: poder vivir da literatura, debido ao tamaño do país. Nun mercado grande, todo pode ser máis forte: a crítica, a difusión, porque libros como os de Carlos Ruíz Zafón, por pór un exemplo, son un gran negocio. Aquí o negocio é pequeno, e dependente das subvencións”.

Alberto Lema apoia os premios como unha oportunidade para a xente que comeza a súa andaina no mundo da literatura. “Os premios axudan a xente que empeza, para conseguir publicar. É moi difícil publicar a primeira vez”, considera, antes de comentar outro problema que, ao seu ver, afecta á promoción do libro en galego. “A literatura galega é un xénero nas librarías. E iso prexudica o libro galego, porque é máis difícil para o lector atopar o que lle gusta”.

Este escritor apunta, por outra banda, ás mudanzas no xeito de consumir ocio na sociedade contemporánea como outro factor a ter en conta. “A novela foi un xénero de masas no século XIX, pero despois o seu espazo ocupárono primeiro o cine e despois a televisión. E isto non é un problema só de Galicia”, afirmou.

A escritora María Xosé Queizán achégase en varios aspectos á opinión de Alberto Lema. Comeza sinalando os cambios nos hábitos de consumo. “Lese moi pouco, e menos en galego. Antes non había cine, nin televisión, nin internet. Hoxe o tempo é escaso e a oferta moi ampla. Ademais, ver a televisión consiste en sentar, e a lectura require unha actividade, un esforzo, unha reflexión, que non todo o mundo ten a gana de facer.” Por outra banda, subliña, “o galego non

ten o prestixio que debería ter. Hai moita xente que considera un esforzo maior ler en galego, ou lle dá menos importancia á literatura galega. É unha cuestión política revalorizar a lingua galega”. Queizán propón aquí a posibilidade de ampliar o mercado do libro galego a través do portugués.

“Eu creo que se pode facer a través do portugués, aproveitando que o galego pertence ao mesmo tronco común, que nos comunica co mundo. Saber só castelán é unha pobreza. Tamén penso que a defensa do idioma non debe

facerse desde un enfoque tradicional, sentimental... porque a ninguén lle interesa: a xuventude vai por outro camiño. Habería que incidir na utilidade, no que o galego nos pode achegar”, reflexionou. O problema non se sitúa, para esta autora, na oferta. “A literatura galega actual é suficientemente diversa, novidosa... para interesar a todo tipo de lectores”, asegurou.

Preguntada polos premios literarios, Queizán lembrou que “as obras máis premiadas non teñen por que ser as mellores. O problema dos premios é que dalgún xeito sirvan para continuar o canon. O dos xurados é un mundo moi subxectivo. A escolla das obras premiadas pode ter que ver co tema, a ideoloxía, que non molesten... aí non podo entrar porque é un terreo moi esvaradizo. E non pasa só en Galicia, pasa en todas partes. A xente da nosa xeración tiña a idea da literatura como entrega, como compromiso e parte dunha ideoloxía. Agora os premios polo menos serven para vender...”.

A visión de Queizán a este respecto non coincide

coa de Dolores Vilavedra, quen salientou que “os xurados son moi diversos. Pola miña experiencia, sempre adoita haber acordo sobre unhas poucas obras que sobresaen pola súa calidade entre as demais. Despois, xa nun segundo nivel, xa poden entrar máis cuestións como o gustos literarios das persoas que forman o xurado”.



O escritor e periodista **Santiago Jaureguizar**, encargado das páxinas de Cultura do xornal *El Progreso*, achega unha reflexión oposta, en boa medida, ás voces que tenden ao laio: “Sei onde vivo, o tamaño do país e do seu corpo lector. E síntome moi recoñecido, apoiado e lido. Non entendo o discurso dos que máis se queixan. Se queres que te lean máis, fai que te lean máis. Fai como fixo **Camilo Franco**: quita a obra á rúa”.

Para Jaureguizar, que acaba de gañar a última edición do Premio Terras de Melide de novela, a Literatura galega pasa por un dos mellores momentos da súa historia e os escritores non son alleos a esta situación: “Actualmente, préstaselles moita atención aos escritores, incluso se lles presta demasiada: poderían ter máis en conta os ensaístas, que teñen máis que dicir. Temos cada vez máis oportunidades para publicar libros, temos columnas nos medios de comunicación, aparecemos na radio e na televisión... ¿Que máis queremos?”

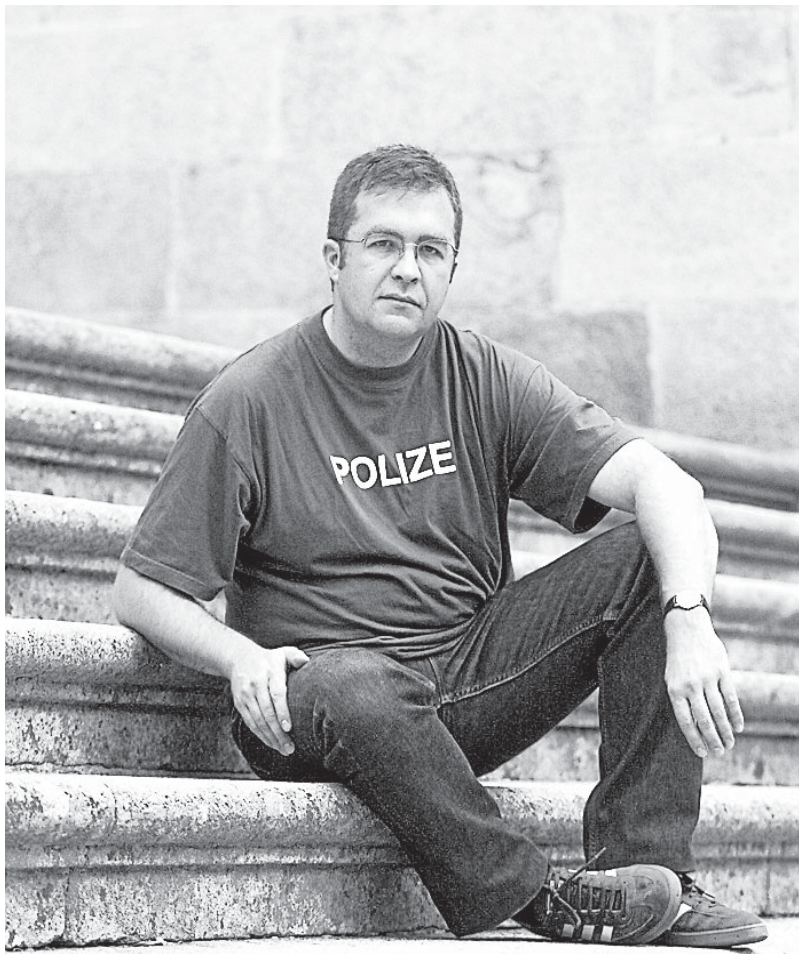
Ao xuízo deste escritor de orixe vasca que escribe en galego, “cada un ten que saber ao que se dedica: non somos cantantes nin futbolistas. Somos escritores, e o país é o que é. Eu síntome moi agradecido ao país: a toda a xente que me le, que entra no meu blog... É certo que só temos dous ou tres escritores con moito peso, pero tamén o é que, en conxunto, nunca estivemos mellor”.

Á mellora non é allea o valor que o bipartito lle dá á cultura, cunha maior presenza da que tiña durante o goberno do Partido Popular (PP): “Os *culturetas* están máis presentes na sociedade. Os escritores ás veces pensamos que somos o centro do universo, esquecemos que non somos o eixe da sociedade, e se cadra reclamamos un sitio que non nos corresponde. Non somos políticos. E esquecemos que para a xente a función que teñen os libros é o entretemento. Non é só a construción da xente, que ten o nivel cultural e a educación que ten. Hai que tentar que teña máis, pero saber onde estás.

Respecto aos premios, eu creo que todos os que haxa son poucos. Supoñen cartos, presenza nos medios... Para min son un incentivo para escribir”,

Nunha recente entrevista para GALICIA HOXE, Jaureguizar comentaba que existe en Galicia “unha certa reserva á literatura popular, un reparo a que se vendan moitos libros e se popularice a literatura galega. Hai moita xente falando de facer cousas para o pobo, pero o pobo non le eses libros. Só se fai literatura para catro intelectuais”.

As opinións do escritor e tamén xornalista



### Camilo Franco

conflúen, en gran medida, con Jaureguizar: “A valoración sobre o recoñecemento depende da ambición de cada un. Se queres ser unha figura a nivel internacional, e que che pidan autógrafos nos supermercados, Galicia non ten nada que facer. Tamén existe unha tendencia nos escritores a confundir a situación persoal coa xenérica. A literatura galega no seu conxunto non está recoñecida na medida que pode estar nun país que non chega aos tres millóns de habitantes, e a nivel internacional nos sistemas literarios próximos como o portugués ou o francés”.

Camilo Franco tampouco esquece os “problemas da lingua”, e a propia dimensión social: “a sociedade necesita cada vez máis estímulos para participar no mundo cultural. E iso pasa coa literatura, o teatro, o cine... con todo. Non sabemos como estimular a sociedade, e esa é unha reflexión que os escritores pensan que non é deles, senón só dos xestores culturais”.

Na cultura galega, subliña, hai certa

tendencia a explicalo todo polo “debe”. Antes, engade, “o estímulo era político: o compromiso. A idea de que *debemos* prestar atención foi herdada da Transición, pero a transición acabou, e hoxe a sociedade contemporánea non acepta ben o verbo deber. O lector nace sen obrigas. Pode non querer ser lector”.



No fondo, a literatura, engade Camilo Franco, forma parte do tempo de ocio “e moitas veces hai nos escritores e axentes culturais un discurso da responsabilidade excesivamente pesado”. Considera que “sobra transcendencia, seriedade” e que é “contraproducente cargar a responsabilidade sobre o lector. Sobre a atención que se lles presta aos escritores nos periódicos: primeiro, hai que ter en conta que o xornal é un soporte finito, cun límite de espazo. Todo o mundo quere saír no periódico, e considera que ten motivos para saír, e cada vez máis persoas fan cousas”.

O autor de *Palabras contadas* está convencido, ademais, de que os medios dan máis información do que moita xente pensa: só que non os len. “Incluso, cando din cal é a prensa que importa, citan un xornal de Madrid. Hai xente que milita como lectora, e xente que ve unha responsabilidade colectiva pero non a súa vertente individual. Se todos os artistas fosen tamén consumidores de cultura, non habería problemas de falta de público”.

O escritor **Xavier Queipo**, emigrado en Bruxelas, indica, pola súa banda, que “a profesión de escritor é en xeral de soidade e de longo percorrido. Isto acontece en todos os sistemas literarios, estean normalizados ou non (como é o noso caso, que non está)”. Queipo non cre que os escritores españois, holandeses ou caribeños que non gozan nun posto no Olimpo dos *best-sellers* se sintan mellor tratados e máis respectados que os escritores galegos. Pero “a situación agrávase na nosa sociedade, dividida en dúas comunidades dificilmente reconciliábeis: os que só queren ser españois, grandes e imperialistas, e os que ven no galego a lingua de Galiza (xa non falo dos que queren ser portugueses, cidadáns curiosos)”.

“Hai unha especie de *falla de Santo André*”, asegura o escritor compostelán, “entre as dúas comunidades e é por iso a terra trema tantas veces baixo os nosos pés de país condenado á negación do propio e ao mimetismo verbo da cultura dominante. Para un sector diría que maioritario da sociedade galega, os escritores en galego non existen. Por unha razón simple, porque consideran a visibilidade nos medios e nomeadamente na televisión, unha medida da calidade dos mesmos (verdade que os galegos

que escriben en castelán non levan mellor traza).

Os escritores galegos, indica o autor de *Ártico*, movémonos nuns circuitos minorizados cando non “minúsculos ou endogámicos, como os que coma min viven no estranxeiro e nin tan sequera participan de festas, saraos e banquetes na terra a situación é aínda máis extrema. Daquela, os que aparecen de xeito reiterado nos medios de comunicación estatais e escribindo en castelán pola súa condición de xornalistas teñen un recoñecemento e mesmo así, mínimo”.



A lectura foi dende sempre unha ocupación de minorías, e como dicía Eduardo Chillida no seu discurso de entrada na Academia das Artes “Se ve bien teniendo el ojo lleno de lo que se mira”. Se un non ten os ollos cheos de literatura, non vai distinguir ben a calidade da escrita, nin en galego nin en ningunha outra lingua. Pesimista, nunca, senón tería deixado de escribir hai tempo. Realista, coido eu, escribo para mentes sensíbeis que teñen o seu universo construído na lingua galega. Eles son a miña esperanza e o meu sustento.”

**Suso de Toro**, un dos creadores, máis coñecidos do país, –aínda que é un dos menos premiados en Galiza– reflexionaba nunha entrevista concedida a este xornal deste xeito: “non hai autor que, se lle pregunta antes ao seu corazón, conteste afirmativa-

mente”. –á pregunta de se se sente recoñecido–. “Os autores sempre nos sentimos pouco valorados e respectados, todos, todas. Esa insatisfacción, que naturalmente temos vergoña en confesar, é natural a nós e ademais imprescindible para seguir a loitar por esa obra de valor que mereza un recoñecemento que, no fondo de nós, demandamos. Con iso xa está contestado todo. Como entendo que ademais dos sentimentos temos a obriga de racionalizar, direi que me sinto moi recoñecido polo meu país. Polo público lector en concreto e, por extensión, polo meu país. Outra cousa é que, polo meu modo de ser que procura a contradición, que busca onde doe un nervio para tocalo, pois recibo tamén unha grande hostilidade tanto cara á miña obra como cara á miña figura pública. Iso non ten solución, claro”.